

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИ, УЛАРНИНГ БОЗОРИ, УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА МЕҲНАТ УНУМДОРЛИГИ

- 1. Меҳнат ресурслари ва меҳнат унумдорлигининг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти**
- 2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни аниқлаш тартиби**
- 3. Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ва меҳнат унумдор-лиги даражаси**
- 4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат бозори ва уни ривожлантириш масалалари**
- 5. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари**

Таянч иборалар:

Меҳнат ресурслари, меҳнат унумдорлиги, ишсизлар, меҳнат бозори, меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқариш.

1. Меҳнат ресурслари ва меҳнат унумдорлигининг қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти

Мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган барча талабларини қондиришда жонли ва буюмлашган меҳнатнинг аҳамияти улкан. Чунки у қийматни яратади, қолаверса, инсоннинг онгли–мақсадга йўналтирилган фаолиятидир. У билан меҳнат предметлари ҳамда воситалари уйғунлашган ҳолда иш жараёни амалга оширилади. Бу жараённинг маҳсули қиймат ҳисобланади. Демак, талабни қондира олиш қобилиятига ега бўлган маҳсулотларни етиштириш, хизматларни бажариш инсоннинг жонли фаолияти (меҳнати) билан меҳнат предметлари ва воситаларининг мақсадга мувофиқ боғланишига боғлиқ. Яъни, инсон меҳнати, ер, трактор, чигит (уруғ), ёқилғилар ижобий боғланиши натижасида пахта ёки буғдой ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирилади. Уларнинг миқдори, сифати бевосита юқоридаги омилларга боғлиқ. Лекин инсон ва унинг онгли фаолияти бўлмаса ҳеч қандай маҳсулот яратилмайди, иш ёки хизмат бажарилмайди. Шундай экан, фақат инсон ўзининг онгли фаолияти билан маҳсулотларни яратади, ишларни, хизматларни бажаради.

Bandlik darajasi

Band aholi sonining mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soniga nisbati

Hududlar	2000	2001	2002	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	69,4	68,4	67,7	66,0	67,0	67,2
Qoraqalpog'iston Respublikasi	60,6	59,5	58,6	62,0	61,1	61,6
Andijon	70,9	70,2	69,6	66,5	68,2	69,5
Buxoro	75,8	74,7	74,0	68,3	67,2	67,2
Jizzax	60,2	58,8	58,0	66,2	67,5	66,2
Qashqadaryo	67,7	66,0	64,5	60,9	62,2	61,9
Navoiy	75,3	75,3	75,8	66,8	68,3	67,7
Namangan	60,8	59,9	59,1	65,0	65,5	64,8
Samarqand	68,2	66,8	65,9	63,2	63,7	64,7
Surxondaryo	67,7	65,9	64,6	63,9	64,5	64,2
Sirdaryo	73,7	72,4	71,4	64,8	64,5	64,0
Toshkent	70,2	69,2	68,7	68,2	72,4	71,0
Farg'ona	72,5	71,7	71,1	65,1	66,2	67,1
Xorazm	65,5	64,2	63,3	63,7	64,0	64,7
Toshkent sh.	78,7	79,2	80,1	81,7	81,3	82,5

Ishsizlik darajasi

Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi ma'lumotlariga muvofiq

Hududlar	2000	2001	2002	2019	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	0,4	0,4	0,4	9,0	10,5	9,6	8,9
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1,7	1,7	1,5	9,1	10,5	10,1	9,1
Andijon	0,3	0,3	0,3	9,2	10,9	9,9	9,1
Buxoro	0,3	0,3	0,1	8,9	10,6	9,8	8,8
Jizzax	0,3	0,3	0,3	9,2	11,0	10,1	9,3
Qashqadaryo	0,3	0,3	0,2	9,3	11,1	10,2	9,3
Navoiy	1,0	0,5	0,6	8,5	9,4	8,8	8,0
Namangan	0,5	0,3	0,3	9,1	10,6	9,7	8,9
Samarqand	0,4	0,5	0,5	9,3	11,0	9,9	9,3
Surxondaryo	0,2	0,2	0,2	9,3	11,1	10,2	9,3
Sirdaryo	0,4	0,7	0,4	9,3	11,0	10,2	9,3
Toshkent	0,1	0,1	0,1	8,9	10,5	9,4	8,8
Farg'ona	0,2	0,3	0,2	9,3	10,9	10,0	9,2
Xorazm	0,5	0,8	1,0	9,1	10,9	9,9	9,0
Toshkent sh.	0,3	0,3	0,2	7,4	8,0	7,0	6,5

Iqtisodiy faol aholi soni

Hududlar	2000	2001	2002	2020	2021	2022
O'zbekiston Respublikasi	9018,4	9173,5	9367,8	14797,4	14980,7	15038,9
Qoraqalpog'iston Respublikasi	497,5	502,9	507,9	790,0	781,5	786,1
Andijon	831,1	850,6	869,8	1376,5	1403,1	1427,3
Buxoro	587,4	598,3	610,9	881,9	862,2	856,4
Jizzax	295,8	298,8	305,3	600,1	612,6	602,7
Qashqadaryo	726,9	738,3	752,5	1317,9	1339,5	1331,5
Navoiy	325,5	332,5	343,5	440,9	450,2	445,8
Namangan	611,9	622,2	636,3	1217,2	1224,1	1208,5
Samarqand	925,1	940,5	960,6	1592,9	1599,7	1632,3
Surxondaryo	575,7	584,0	596,3	1108,3	1115,8	1109,9
Sirdaryo	249,3	254,3	259,0	373,4	372,1	369,5
Toshkent	896,5	907,8	927,3	1315,8	1348,6	1321,4
Farg'ona	1024,1	1045,4	1067,7	1625,7	1648,8	1665,6
Xorazm	463,7	472,1	483,0	804,5	806,4	815,5
Toshkent sh.	1007,9	1025,8	1047,7	1352,3	1416,1	1466,4

Mehnat resurslari tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000	2001	2002	2020	2021	2022
Mehnat resurslari	12469,0	12817,4	13181,0	19158,2	19334,9	19517,5
doimiy aholiga nisbatan, foizda	50,6	51,3	52,2	56,0	55,4	54,8
shu jumladan:						
mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi	12245,4	12630,0	13040,3	19075,7	19237,6	19393,0
doimiy aholiga nisbatan, foizda	49,7	50,6	51,6	55,7	55,1	54,4
mehnat resurslariga nisbatan, foizda	98,2	98,5	98,9	99,6	99,5	99,4
mehnatga layoqatli yoshdan kichik va katta yoshdagi ishlovchilar	223,6	187,4	140,7	82,5	97,3	124,5
doimiy aholiga nisbatan, foizda	0,9	0,7	0,6	0,2	0,3	0,3
mehnat resurslariga nisbatan, foizda	1,8	1,5	1,1	0,4	0,5	0,6

Nominal hisoblangan o'rtacha oylik ish haqi

Iqtisodiy faoliyat turlari nomi	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
O'rtacha oylik nominal hisoblangan ish haqi	1 064 214,6	1 251 538,0	1 542 598,3	1 946 778,3	2 227 141,2	2 662 002,8	3 204 301,4
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	692 916,2	848 086,3	1 016 193,5	1 368 930,6	1 501 697,2	1 665 698,9	2 207 317,4
Sanoat	1 515 170,1	1 655 619,8	2 040 093,5	2 382 432,0	2 748 808,0	3 224 933,6	3 738 780,0
Qurilish	1 099 593,2	1 180 069,7	1 369 567,7	1 704 223,9	1 879 681,2	2 286 480,1	2 598 294,4
Savdo	970 650,9	1 077 319,9	1 232 758,3	1 397 377,3	1 452 797,1	1 679 306,5	2 014 891,9
Tashish va saqlash	1 389 427,2	1 518 413,0	1 848 123,1	2 184 972,1	2 551 199,7	3 247 882,9	3 889 615,9
Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	612 021,2	686 537,2	764 663,8	890 200,6	888 300,9	1 203 001,9	1 533 459,7
Axborot va aloqa	1 808 300,1	2 172 227,0	2 827 567,2	3 351 262,5	3 879 791,6	4 843 189,6	6 676 579,9
Moliyaviy va sug'urta faoliyati	2 018 681,0	2 578 836,5	3 352 054,8	4 589 918,4	5 973 159,2	7 831 957,8	10 067 540,5
Ta'lim	1 038 161,6	1 159 336,0	1 380 759,2	1 702 986,3	1 971 529,9	2 307 594,4	2 663 971,4
Sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar	877 310,5	967 094,8	1 151 017,0	1 454 764,2	1 759 919,3	2 097 289,0	2 516 770,0
San'at, ko'ngil ochish va dam olish	1 205 472,3	1 305 289,3	1 568 141,2	1 870 020,1	2 171 609,6	2 578 754,1	2 875 050,4
Boshqa turlari	1 041 053,4	1 192 401,5	1 622 974,4	2 354 100,3	2 578 168,4	3 257 577,8	4 174 141,6

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда табиий шароитнинг (ҳарорат, ёғин ва иссиқ кунлар миқдори) аҳамияти катта. Ишлаб чиқариш инсон меҳнати ҳамда меҳнат предметлари ва воситалари, табиий шароитларни эътиборга олган ҳолда самрали уйғунлашишини талаб этади. Инсон шу ишлаб чиқариш воситаларини маълум ҳудудда, даврда ишга солиб, ишлаб чиқариш жараёнини амалга оширади. Бу жараён бир қанча меҳнат жараёнларини ўз ичига олади. Жумладан, экинлар экиладиган ерларни ҳайдаш, экишга тайёрлаш, экиш, сув бериш, ишлов бериш, ҳосилни териб олиш ва бошқалар. Ишлаб чиқариш жараёнининг самараси, аввало, инсоннинг онгига, билимига, малакасига, муносабатига, қолаверса, фан-техника тараққиётига, ишлаб чиқариш воситаларининг сифатига, ҳолатига ва ниҳоят, табиий шароитга боғлиқ. Демак, инсон ўз фаолиятини уларнинг барчасини оқилона, уддабуронлик билан самарали ишга солишга қаратиши керак. Шундай меҳнат иқтисодий категория ҳисобланади. Унинг табиати ишлаб чиқариш муносабатлари билан белгиланади.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат тармоқнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хусусиятларга эга:

меҳнат ва унинг самараси табиий шароит билан боғлиқлиги;

меҳнатдан фойдаланишга ишлаб чиқариш мавсумийлигининг таъсир қилиши;

қишлоқ хўжалигидаги меҳнатнинг ўсимликлар ҳамда тирик мавжудотлар (ҳайвонлар, ўсимликлар) билан узвий боғланганлиги;

қишлоқдаги меҳнат савияси ва билим даражасининг нисбатан пастлиги;

ўсимчилик ва чорвачилик тармоқларида ишлаб чиқариш жараёнларининг автоматлаштирилганлик ва механизациялаштирилганлик ҳамда электрлаштирилганлик даражаси пастлиги;

тармоқда тор доирадаги ихтисослашишнинг камлиги;

қишлоқ хўжалигида сарфланаётган меҳнат таркибида аёллар ва ёшлар меҳнати салмоғи (ҳиссаси) нинг кўплиги;

қишлоқ хўжалигида меҳнатга тўланаётган ҳақ ва унинг ижтимоий ҳимояланиши бошқа тармоқлардагига нисбатан пастлиги ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат қилиш қобилиятига ега бўлган фуқароларни меҳнат ресурслари деб аталади. Уларнинг ҳуқуқий асослари таркиби ҳамда фаолияти Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган «Меҳнат кодекси»да (04.1996й), «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги (05.1998й) қонунда батафсил кўрсатилган. Меҳнат ресурслари 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган еркаклар, 55 ёшгача бўлган аёллар ҳисобланади. Шу билан биргаликда меҳнат қилиш имкониятига ега бўлган ўсмирлар ва нафақахўрлар ҳам меҳнат ресурси саналади. Уларнинг таркибида иқтисодий фаол меҳнат қилиш имкониятига ега бўлганлар алоҳида аҳамият каб етади. Уларни 16-55 ёшгача бўлган аёллар, 60 ёшгача бўлган эркаклар ташкил етади. Улар меҳнат ресурсларининг асосини ташкил етади.

Улар Республикада 2009 йилнинг бошига мавжуд меҳнат ресурсларининг 30,6 фоизини ташкил этган.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида 2009 йилнинг бошига 9910,6 минг киши банд бўлган. Бу жами аҳолининг 0,9 фоизини ташкил этади. Мавжуд меҳнат ресурслари-нинг 45 фоизга яқини қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатади. Улар ўзларининг онгли, мақсадли меҳнатлари билан қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга, унинг самардорлигини юксалтиришга улкан ҳисса қўшиши лозим. Демак, уларнинг меҳнатлари унумли бўлиши керак.

Шу билан «меҳнат унумдорлиги» тушунчаси пайдо бўлмоқда. Меҳнат унумдорлиги деганда, фойдаланилаётган техникалар, технологиялар ёрдамида бир бирликдаги маҳсулотни етиштириш, ишни бажариш учун сарфланадиган вақтнинг миқдорини назарда тутиш лозим. Бу «Меҳнатни тежаш» иқтисодий қонунининг амал қилишидан далолат беради. Меҳнат унумдорлигининг амалиётдаги тушунчаси ҳам мавжуд. Яъни сарфланаётган бир бирликдаги вақт ичида яратилган қиймат ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажарилган иш меҳнатнинг унумдорлик даражасини ифодалайди. Меҳнат унумдорлиги тўғрисидаги бу тушунчалар бир-бирини инкор етмайди, аксинча тўлдиради. Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат онгли, мақсадга йўналтирилган бўлса, унинг унумдорлиги юқори бўлади. Бу эса тармоқнинг ривожланишини таъминлайди.

2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат
унумдорлиги
даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларни
аниқлаш тартиби

Меҳнат ресурслари қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ишлаб чиқариш ресурсларининг энг фаол омили сифатида катта аҳамиятга эга. Улар ишлаб чиқариш жараёнида онгли равишда қатнашиб, кўпроқ, сифатлироқ маҳсулотларни талабни қондирадиган миқдорда етиштиришга, иш ва хизматларни бажаришга ҳаракат қилади. Шундай экан, улардан йил давомида тўлиқ, самарали фойдаланишга эришиш лозим. Бунинг учун меҳнат ресурсларидан фойдаланилаётганлик даражасини аниқлаш керак.

Уни аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

а). Мавжуд бўлган меҳнат ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти. Уни аниқлаш учун ишлаб чиқариш жараёнида ҳақиқатда қатнашган меҳнат ресурслари миқдорини (киши) хўжаликда шартнома (буйруқ) бўйича мавжуд бўлган меҳнат ресурслари миқдорига тақсимланади. У қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$MK = \frac{Имр}{Ммр}$$

Бунда: M_k – меҳнат ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти;

$Имр$ -ҳақиқатда ишлаган жами меҳнат ресурслари, киши;

$Ммр$ -мавжуд бўлган жами меҳнат ресурслари, киши.

б). Меҳнат ресурсларининг хўжалик фаолиятида қатнашиши (1 ойда, 1 йилда). Унинг миқдорини хўжалик фаолиятида жами сарфланган вақтни сарфланган меҳнат ресурсларининг умумий миқдорига тақсимлаш натижасида аниқлаш, бунда қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин: _____

$$M_{pXqk} = \frac{M_{pсв}}{I_{mp}}$$

Бунда:

M_{pXqk} – меҳнат ресурсларининг маълум бир муддатда ўртача ишлаган иш вақти, киши-кун, киши-соати;

$M_{pсв}$ - меҳнат ресурсларининг жами сарфлаган вақти, киши-кун, киши-соат.

Бу кўрсаткичнинг мутлақ (абсолют) миқдори аниқланаётган даврдаги (ойда, йилда) бир кишининг иш вақти фондидан юқори бўлмайди. Меҳнат ресурсларининг ҳар бир гуруҳи учун амалдаги қонунларда йиллик ёки ойлик иш вақти фонди белгиланади. Унинг миқдорини бир йилдаги календар кунлар миқдоридан барча турдаги байрам (агар у қонун бўйича дам олиш куни ҳисобланса), дам олиш ҳамда таътил (отпуска) кунларини айириш орқали аниқланади. Республикада йиллик иш вақти фонди 276-286 кун миқдорида белгиланган. Бу иқтисодий фаол меҳнат ресурсларининг йиллик иш вақти фонди ҳисобланади. Ўсмирлар учун бу фонд уларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилган ҳолда белгиланган. Худди шундай имтиёзлар инсон саломатлиги учун зарур ишларни бажарувчилар учун ҳам ўрнатилган.

в). Белгиланган иш вақти фондидан фойдаланиш коэффициенти ҳам аниқланади. У бир ишчи ёки хизматчининг ишлаб чиқаришда ҳақиқатда ишлаган вақтини (киши-куни, киши-соатини) қонунда белгиланган миқдорда ишлаши лозим бўлган вақтга тақсимлаш натижасида аниқланади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$\text{ИВфк} = \frac{\text{MrИв}}{\text{MrИн}}.$$

Бунда: ИВфк – иш вақти фондидан фойдаланиш коэффициенти;

MrИв – меҳнат ресурслари ҳисобланган бир кишининг бир йилда ишлаган вақти, киши-куни, киши-соати;

MrИн – бир киши учун қонунда белгиланган, ишлаши лозим бўлган вақт, киши-куни, киши-соат.

Бу коэффициентнинг миқдори бирдан ошмаслиги керак. Агар у қанчалик кам бўлса, бу меҳнат ресурси фойдали меҳнат жараёнида кам қатнашганлигидан далолат беради.

г). Меҳнатнинг мавсумийлик коэффициенти. Унинг миқдорини бир йил, бир ой мобайнида энг кўп иш кунини шу даврдаги энг кам иш кунини миқдорига тақсимлаш натижасида ҳисоблаш мумкин. Бунда қуйидаги формуладан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир:

$$M_m = \frac{I_{oEIk}}{I_{oKIv}} .$$

Бунда: M_m – меҳнатнинг мавсумийлик коэффициенти;

I_{oEIk} – бир йилдаги ёки ойдаги энг кўп иш кунини;

I_{oKIv} – бир йилда ёки ойдаги энг кам иш кунини.

Унинг миқдори ҳам 1-1,2 атрофида бўлгани мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги вақтда унинг миқдори 2-2,3 га тенг бўлмоқда. Бу меҳнат ресурсларининг ишлаб чиқариш жараёнида бир меъёردа катнашмаётганлигидан далолат беради. Бу ҳолни юмшатиш зарур. Бунинг учун кам меҳнат сарфланадиган ойларда ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

д). Меҳнатнинг унумдорлиги даражаси. Унинг мутлақ (абсолют) даражасини аниқлаш учун ҳақиқатда сарфланган жами иш вақти миқдорини шу даврда ишлаб чиқилган маҳсулот миқдорига, қийматига ҳамда бажарилган иш ҳажмига тақсимлаш зарур. Бу меҳнатни тежаш иқтисодий қонунининг талаби.

Амалиётда эса у ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг, бажарилган ишнинг миқдори ёки қийматини унга сарфланган иш вақтига тақсимлаш натижасида аниқланмоқда. Бундай усулда улар бир-бирларини инкор етмайди, балки тўлдиради. Уларни аниқлаш учун ушбу формуладан фойдаланиш мумкин:

$$M_y = \frac{E_m}{C_v}$$

Бунда: M_y —меҳнатнинг унумдорлик даражаси, киши-куни, соати, сўм;

C_v —маҳсулот етиштириш, хизмат кўрсатиш учун сарфланган иш вақти, киши-куни, соатда;

E_m —сарфланган вақт ичида етиштирилган маҳсулот, с, сўм.

Бу кўрсаткич етиштирилаётган бир бирликдаги (цен, тонна, сўм) маҳсулот учун қанча вақт сарфланганлигини ёки сарфланган бир бирликдаги вақт евазига қанча маҳсулот етиштирилганлигининг, хизматлар бажарилганлигининг даражасини ифодалайди. Маҳсулот бирлигига сарфланган жонли меҳнат миқдори камайса ёки сарфланган бир бирлик меҳнат евазига етиштирилган маҳсулот бирлиги кўпайса, меҳнат унумдорлиги ошганлигидан далолат беради. Бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигида айрим иш, маҳсулот турлари, даврлари ҳамда хўжалик миқёсида натура ҳамда қиймат кўринишида аниқланади. Унинг даражасини қиймат кўринишида бир неча йиллар давомида аниқлашда қиёсий баҳолардан фойдаланиш лозим.

Булардан ташқари қишлоқ хўжалигида тармоқ сифатида банд бўлган меҳнат ресурслари салмоғи ҳам аниқланади. Унинг даражаси тармоқда банд бўлган меҳнат ресурслари миқдорини макроиқтисод даражасида, яъни республика миқёсида банд бўлган меҳнат ресурслари сонига тақсимлаш натижасида аниқланади. Аниқланган рақам 100 га кўпайтирилади. Чунки у фоизда ифодаланади. Бунинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$ТБМс = \frac{ТБМм}{МБМм}$$

Бунда: ТБМс—тармоқда банд бўлган меҳнат ресурсларининг салмоғи,

фоиз;

ТБМм—тармоқда банд бўлган меҳнат ресурсларининг миқдори, млн. ишчи;

МБМм—макроиқтисод миқёсида банд бўлган меҳнат ресурсларининг умумий миқдори, млн. киши.

Бу кўрсаткични қишлоқ хўжалиги таркибидаги тармоқлар (ўсимчилик, чорвачилик, пахтачилик) доирасида ҳам аниқлаш мумкин. Бунда қишлоқ хўжалиги асос қилиб олинади. Ички тармоқларнинг шунга нисбатан салмоғи аниқланади. Тармоқ миқёсида мамлакат қишлоқ ҳудудларида яшаётган аҳолининг қандай салмоққа егалиги, қишлоқ хўжалигида бандлиги ҳам аниқланиши мумкин. Унинг даражасини аниқлаш учун қишлоқ хўжалигида банд бўлган меҳнат ресурсларининг умумий миқдорини қишлоқ ҳудудларида яшаётган умумий аҳоли миқдorigа тақсимлаб, 100 га кўпайтириш керак. Чунки бу кўрсаткич фоизда аниқланади.

3. Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлиги даражаси

Республикада 2009 йилнинг бошига 9910,6 минг киши иқтисодиётда банд бўлган. Уларнинг аксарият қисми қишлоқ ҳудудларида яшаб, меҳнат қиладилар. Демак, жами аҳолининг 50,9 фоизи меҳнат ресурслари ҳисобланади. Улардан 9173,5 минг нафари ёки 72,1 фоизи иқтисодий фаол, 99,6 фоизи ёки 9136 минг нафари республика иқтисодиётида банд бўлган меҳнат ресурсларидир. Макроиқтисод доирасида банд бўлган меҳнат ресурсларининг 30,6 фоизи қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида фаолият кўрсатмоқдалар

Мамлакат қишлоқ хўжалигида банд бўлган меҳнат ресурсларининг миқдори 1995-2004 йиллар мобайнида 422,8 минг кишига қисқарган. Натижада тармоқда банд бўлган ишчи-хизматчиларнинг салмоғи 40,9 фоиздан 30,6 фоизга тушган ёки 10,3 фоизга камайган. Бу, албатта, ижобий ҳол. Иқтисодий ривожланган давлатларда, яъни АҚШ, Олмония, Франция, Испания, Голландияда қишлоқ хўжалигида жами аҳолисининг 3 фоиздан 10 фоизгача бўлган қисми фаолият кўрсатмоқда. Улар меҳнатининг унумдорлик даражаси ниҳоятда юқори. Уларда фаолият кўрсатаётган ҳар бир киши 120 нафаргача кишини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминламоқда. Республикамиз миқёсида бу кўрсаткич даражаси ҳозирги даврда анча паст. Демак, уни юксалтиришга алоҳида эътибор бериш лозим.

Тармоқда банд бўлган меҳнат ресурслари миқдори ва салмоғининг пасайиши республикада амалга оширилаётган аграр-иқтисодий сиёсатнинг маълум даражадаги натижасидир. Меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш, уларнинг меҳнати унумдорлигини ошириш мақсадида республика Президенти И. Каримов саноатни қишлоққа олиб бориш зарурлигини асослаган ҳолда исботламоқдалар. Шу мақсадда узоққа мўлжалланган турли хилдаги чоратадбирлар ишлаб чиқилиб, уларни босқичма-босқич амалга оширишга алоҳида еътибор берилмоқда. Бу сиёсатнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан аҳамиятлилигини қуйидагилар исботламоқда: даставвал аҳоли жуда зич жойлашган Андижон вилоятининг Асака туманидаги қишлоқ ҳудудида «Ўзбекистон - Корея» автомобилсозлик қўшма корхонаси қурилиб, самарали фаолият кўрсатмоқда. Қашқадарё, Тошкент, Фарғона, Навоий вилоятлари қишлоқларида нефт, газ, тўқимачилик саноатининг йирик қўшма корхоналари яхши фаолият кўрсатмоқда.

Меҳнат ресурсларининг иш билан таъминланмаган қисми ишсизлар ҳисобланади. Қонуний жихатдан ишсиз ҳисобланиши учун улар туманлардаги Меҳнат биржасига мурожат етиши зарур. Меҳнат биржалари мурожаат етган ишсизларни белгиланган тартибда рўйхатга олиб, уларга ишсизлар мақомини беради. «Ишсиз» мақомини олган фуқаро эса ижтимоий жиҳатдан ҳимояланиши учун унга минималиш ҳақи миқдоридаги маблағ ҳар ойда бериб турилади.

Меҳнат биржалари иш билан таъминланмаганларни тумандаги имкониятларни еътиборга олган ҳолда малакасини ошириш ёки касбларини ўзгартириш бўйича тадбирларни амалга оширади. Шулар натижасида уларнинг иш билан таъминланиши яхшиланади. Бу эса меҳнат ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти юксалишини таъминлайди.

Тармоқда мавжуд бўлган меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб этиш, уларнинг меҳнатлари унумдорлигини юксалтиришда моддий ҳамда маънавий рағбатлантиришнинг, яъни уларни меҳнатларига ҳақ тўлаш, яхши ишлаганларини эса рағбатлантиришнинг аҳамияти улкан. Ҳозирги даврда давлат ҳамда жамоа мулкчилигига асосланган хўжаликларда шартнома асосида фаолият юритаётган ишчи-хизматчиларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган миқдорда меҳнат ҳақи тўланмоқда. Қишлоқ хўжалик корхоналарида вақтбай усулда иш ҳақи белгиланганлар меҳнатларига 22 разряд асосида ҳақ тўланмоқда. Ишбай усулдагиларга эса таъриф разрядларига асосланган ҳолда тариф ставкалари белгиланган. Тариф разряди, ставкасига асосланган ҳолда уларни меҳнатларига ҳақ тўланмоқда. Ҳозирги даврда минимал иш ҳақи миқдори ҳам белгиланган. Лэкин еркин бозор иқтисоди шароитида меҳнатга тўланадиган иш ҳақининг енг кам миқдори белгиланади. Юқори даражаси эса хўжаликларнинг иқтисодий имкониятларидан ҳамда ишчи-хизматчиларнинг қобилиятларига, имкониятларига асосланган ҳолда белгиланади. Бундай тартиб хусусий корхоналарда, фермер хўжаликларида маълум даражада қўлланилмоқда. Келажакда меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилашга доимо еътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат бозори ва уни ривожлантириш масалалари

Қишлоқ ҳудудларида мавжуд бўлган меҳнат ресурсларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, уларнинг меҳнатлари унумдорлигини юксалтириш ҳамда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳимоялаш энг долзарб муаммо ҳисобланади. Бу муаммо муваффақиятли ҳал этилиши учун қуйидаги масалалар аниқланиб, уларнинг ечимини таъминлашга қаратилиши лозим:

қишлоқ ҳудудларида мавжуд бўлган меҳнат ресурсларининг умумий миқдорини, истиқболда уларнинг ўзгариш (кўпайиш, камайиши) даражасини аниқлаш;

қишлоқ ҳудудларидаги барча тадбиркорлик шаклларида қисқа ва узоқ муддатга бўш бўлган иш жойлари миқдорини мутахассислик турлари бўйича белгилаш;

қисқа ва узоқ муддатга бўш бўлган иш жойларини ишловчилар билан таъминлашга қаратилган чоратадбирларни асосланган ҳолда ишлаб чиқиш (кадрлар малакасини ошириш, уларни қайта тайёрлаш ...);

амалга оширилиши лозим бўлган ҳамма тадбирларни, барча ресурслар билан таъминловчи ишларни амалга ошириш;

иш билан таъминланмаганларнинг умумий миқдорини аниқлаш, уларни иқтисодий, ижтимоий ҳимоялаш бўйича меъёрий тадбирларни ишлаб чиқиш, уларни амалга ошириш ва бошқалар.

Таъкидланган муаммоларнинг самарали ҳал етилиши меҳнат қилиш қобилиятига ега бўлганлар билан меҳнат жараёнини ташкил етувчи субъектлар ҳамда иқтисодий, ижтимоий ҳимоялашни амалга оширувчи ташкилотлар ўртасида иқтисодий муносабатлар амалга оширилишини тақозо этади. Бу масалаларни ҳал етиш, меҳнат бозори зиммасига юкланмоқда. Меҳнат бозори, меҳнат биржасининг ҳуқуқий асослари яратилмоқда. Улар ўз фаолиятларини «Меҳнат кодекси», «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги ҳамда «Биржалар тўғрисида»ги қонунлар асосида юритмоқдалар.

Қишлоқ ҳудудларидаги (жумладан, қишлоқ хўжалигидаги) фуқароларнинг меҳнат қилиш имкониятини, яъни тақлифини, уларни ишга ёллаш (сотиб олиш), яъни иш билан таъминловчилар ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳимоя қилувчилар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларни қонун талаблари даражасида амалга оширадиган маскан (ҳудуд) ёки субъект меҳнат биржаси эканлигидан далолат беради.

Эркин бозор иқтисоди шароитида ўз меҳнатини тақлиф этаётган фуқаро меҳнат бозорига чиқади. У ерда мавжуд бўлган тақлифларни ўрганиб, ўзининг интеллектуал қобилиятини, меҳнатини тақлиф этади. Улар бир-бирига мос келганда шартномалар тузилиб, ишга ёлланади. Ўзбекистон Республикасида ҳам шундай тартиб жорий етилмоқда. Бу вазифани қишлоқ ҳудудларида туман ҳокимияти таркибидаги Меҳнат биржаси ёки аҳолини иш билан таъминлаш бўлими амалга оширмоқда.

Демак, меҳнат бозорида ўзларининг меҳнат қилиш қобилиятини (интеллектини) таклиф етувчилар бир томондан, уларнинг шу имкониятларини истеъмол етувчи, яъни ишга ёлловчи субъектлар иккинчи томондан учрашиб, меҳнат алмашув (меҳнат олди-сотдиси) жараёнини амалга оширадilar.

Бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат бозорининг назарий асослари шотландиялик иқтисодчи А.Смит, инглиз иқтисодчиси Д.Рикардо, Нобел мукофоти лаурияти, америкалик иқтисодчи Паул А.Самуелсон ва бошқа олимлар томонидан етарли даражада асосланган. Яратилган назарияни ҳаётга татбиқ этиш йўллари ҳам ҳал етилган. Бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат шу бозорда эркин сотилиши лозим. Шундагина у қийматга эга бўлади, яъни товар шаклида айирбошланади.

Ўзбекистон Республикасида эркин бозор иқтисоди босқичма-босқич шаклланиши муносабати билан меҳнат ва у билан боғлиқ бўлган муносабатлар ҳам аста-секин ҳал этилмоқда. Даставвал туманларда мавжуд бўлган Меҳнат ресурслари бўлими негизида ҳокимият таркибида Меҳнат биржаси ташкил этилди. Меҳнат биржаларига қишлоқ хўжалигидаги меҳнат бозорини ташкил этиш, уни амалга ошириш вазифаси юклатилган. Улар фаолиятини «Биржалар тўғрисида»ги қонун, Ўз Устави ҳамда юқори ташкилотларнинг меъёрий ҳужжатлари асосида юритмоқдалар.

Қишлоқ ҳудудларидаги меҳнат бозорини самарали шакллантиришда қуйидаги ҳолатларни еътиборга олиш зарур:

республика аҳолисининг 62,5 фоизи (2003й) қишлоқ ҳудудларида яшаётганлиги муносабати билан жами меҳнат ресурсларининг 60 фоиздан ортиғи қишлоқ ҳудудлари зиммасига тўғри келиши;

аҳолининг иш билан банд бўлмаган қисмининг 60 фоиздан ортиғи қишлоқ ҳудудларига тўғри келишини, улар таркибида аёллар салмоғи кўплигини;

қишлоқ ҳудудларида аҳоли сонининг ўсиш даражаси шаҳарлардагига нисбатан юқори еканлигини, бу ҳол келажакда меҳнат ресурсларининг юқори суръатларда ўсишига таъсир етишини;

қишлоқ ҳудудларида саноат корхоналари талаб даражасида ривожланмаганлигини ва барча ресурсларни эътиборга олган ҳолда жойлаштирилмаганлигини;

ҳозирги даврда қишлоқ ҳудудларида иш билан таъминланмаган, иқтисодий фаол меҳнат ресурслари ҳисобланган эркакларнинг йирик шаҳарларга иш қидириб келаётганини;

қишлоқ ҳудудларида шахсий ва хусусий мулкчиликка асосланган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи тадбиркорлик шакллари талаб даражасида ривожланмаганлигини, шунингдек, инфратузилма субъектлари (маданий, маиший, коммунал ва бошқа хизматларни амалга оширувчи) кўламининг торлигини.

Меҳнат бозорлари юқорида таъкидланган барча хусусиятларни эътиборга олган ҳолда эркин шаклланиши учун:

қишлоқ ҳудудларидаги (жумладан, қишлоқ хўжалик корхоналаридаги) меҳнат ресурсларининг умумий миқдорини, таркибини аниқлаш;

меҳнат ресурсларининг таклифини ва ҳудуддаги барча тадбиркорлик субъектларининг уларга бўлган талабини таркиби бўйича аниқлаш;

еркин меҳнат бозорини шакллантириш ҳамда уларнинг самарали фаолият кўрсатишини таъминловчи ижтимоий-иқтисодий механизмларни ишга солиш;

қишлоқда меҳнат ресурсларининг мақсадга мувофиқ бандлигини таъминлашга ҳисса қўшиш;

меҳнат билан банд бўлмаган фуқаролар миқдорини аниқлаш, уларнинг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш ҳамда ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳимояқилишга кўмаклашиш;

еркин меҳнат бозори амалга оширилишини таъминловчи турли кўргазмалар ва бошқа тадбирларни ташкил етиш, уларнинг самарали ўтказилишига еришиш;

меҳнат бозорининг ривожланишини таъминловчи барча ресурсларни топиб, самарали сарфлаш каби вазифаларни бозор талаблари даражасида амалга ошириш лозим.

Қишлоқларда меҳнат бозорини оқилона ташкил етиб, самарали бошқариш учун ҳудудий усуллардан фойдаланиш керак.

Республикамизнинг меҳнат ресурслари ортиқча ҳудудлари, аввало, Андижон, Фарғона, Наманган, Тошкент, Самарқанд, Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро ва Хоразм вилоятлари учун мазкур бозорни тартибга солишнинг анча самарали усуллари, ишчи кучига бўлган талабнинг ошиши ва унинг таклифи камайишини ҳисобга олиш зарур.

Мазкур усуллар нималарда ифодаланишини батафсил кўриб чиқайлик.

а) Ишчи кучига талабни ошириш усули.

Ишчи кучига бўлган талабни оширишни рағбатлантириш усуллари тадқиқ этиш меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигини таъминлашга ҳамда мазкур ҳудудлар учун самарали тармоқларни ривожлантиришга қаратилган.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, сақлаш ва харид қилиш ҳамда агросервис хизмати кўрсатиш ва шахсий меҳнат фаолияти бўйича иш жойларини яратиш, ишлаб чиқариш кучлари ва бандликнинг ноанъанавий шакллари ривожлантириш, аграр сектордаги ишдан вақтинча бўшатилаётган шахслар учун мавжуд корхоналарни кенгайтириш ва қайта таъмирлаш ҳамда янги иш жойларини яратиш мақсадида тўғридан-тўғри инвестициялар – сармоялар қўлланишининг асосий йуналишларидир.

Ишчи кучларига талабни оширишни агросаноат мажмуининг меҳнат ресурсларини қайта тақсимлашдан манфаатдор тармоқларида иш жойларини яратиш ҳамда мавжудларини қайта таъмирлаш ва янги, замонавий касбларни егаллашга сармояларни тўғридан-тўғри жалб қилиш орқали тартибга солиш мумкин. Дотациялар, субсидиялар ва кредитларни агросаноат мажмуи корхоналарини, айниқса, қайта ишлаш корхоналарини қуриш, техник жиҳатдан қайта қуроллантириш ва реконструкциялашга, шахсий меҳнат фаолиятини ривожлантириш йўли билан хизмат кўрсатиш соҳасини кенгайтиришга, шунингдек, кўп болали аёллар, меҳнатга лаёқатли пенсионерлар, ногиронлар, ўсмирлар ва ҳоказоларга мос иш жойларини вужудга келтиришга йўналтириш мақсадга мувофиқдир. Шу тариқа ортиқча меҳнат ресурсларини юқорида айтиб ўтилган тармоқларга ва айрим махсус иш жойларига жалб етиш, айти пайтда ишчи кучларининг касбий малака таркибига бевосита таъсир ўтказиши мумкин.

Муваққат иш жойларини яратиш ва мулкчилик турли шаклларини ривожлантириш аҳоли бандлигини оширишнинг енг муҳим йўналишларидан бири. У корхоналарнинг иқтисодий манфаатдорлигини ошириш, бюджет тўлови ва ходимларнинг вақтинча ва қисман бандлиги учун ижтимоий суғурта бадалларини камайтириш, уларни ишга қабул қилиш жараёнини енгиллатиш, бандликнинг ноанъанавий шаклларини ташкил етиш билан боғлиқ сарф-харажатларни тўлаш каби чора-тадбирлар ёрдамида амалга оширилади.

б) Ишчи кучларига таклифни камайтириш усули.

Ишчи кучларига бўлган таклифни камайтиришга, шунингдек, уларнинг меҳнат бозорига оқиб келишини қисқартириш ва бошқа жойга кетишини рағбатлантириш ҳамда иш вақти ва мавжуд иш жойларини ижтимоий — ишлаб чиқаришда банд бўлганлар ўртасида қайта тақсимлаш орқали самарали таъсир етиш мумкин. Республикамизда «Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури» асосида умумтаълим дастурларини кенгайтириш ва ўқиш муддатини узайтириш билан касбий тайёргарликни яхшилаш, ўқув юртларида кундузги ўқувдаги талаба ўринларини қисқартириш, ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда ўқиётганларга стипендияларни ошириш, аёлларга бола парвариши учун тўланадагин нафақалар ва бериладиган таътил муддатини кўпайтириш, меҳнат стажини ҳисоблашда уларга имтиёз бериш; нафақахўрлар, ногиронлар ҳамда уларни парваришлайдиган шахсларнинг нафақаларини ошириш меҳнат бозорига ишчи кучларининг оқиб келишини камайтириш чора-тадбирлари ҳисобланади.

Иш билан бандлар орасида иш вақти ва иш жойлари ишчи кучларига бўлган таътилни камайтириш мақсадларида қайта тақсимланади. Аҳоли бандлигининг хусусий ва вақтинчалик шаклларида ўтишини рағбатлантиришга уларга ҳам иш билан тўла банд шахсларга мўлжалланган ижтимоий муҳофаза турларини, таътилар ва бошқа ижтимоий кафолатларнинг миқдорларини ўрнатиш, кафолатланган енг кам миқдордаги иш ҳақи билан таъминлаш, ҳар йили бериладиган таътиларни ўз вақтида бериш, иш куни ва иш ҳафтаси давомийлигини қисқартириш орқали эришиш мумкин.

Мамлакатимизнинг меҳнат ресурслари етишмайдиган минтақалари (Жиззах, Сирдарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикаси) да ишчи кучларига талабни камайтириш ҳамда улар таклифини кўпайтириш меҳнат бозорини тартибга солишнинг мақсадга мувофиқ усуллари дир.

Ушбу усулларнинг моҳияти қуйидагилардан иборат:

а) Ишчи кучларига талабни камайтириш усули.

Мазкур гуруҳга ҳудудий ҳокимиятларнинг у ёки бу минтақаларида ва тармоқларида ишлаб чиқарувчи кучларни жойлаштириш ва янги иш жойларини вужудга келтиришни секинлаштиришга оид қуйидаги чора-тадбирлар: ортиқча иш кучларидан фойдаланганлик учун қўшимча солиқларни белгилаш: изчил кредит сиёсатини ўтказиш, корхонага ходимни ишга олганлиги учун бир марталик тўловни жорий етиш, ортиқча ишчи ва хизматчиларни қисқартиришни рағбатлантириш ва ҳоказолар киради. Бундан ташқари, ишчи кучларига талабни камайтиришда меҳнат унумдорлигини ошириш ва тежамкорликка еришиш муҳим аҳамиятга эга.

Ривожланган бозор муносабатлари шароитларида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш рақобат, фойдани тақсимлаш механизми, солиқ сиёсати каби иқтисодий механизмлар ва дастаклар ёрдамида таъминланиши лозим. Ҳозирги пайтда саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишни рағбатлантиришнинг умумхўжалик механизмлари яхши такомиллаштирилмаганлигини ҳисобга олиб, меҳнат ресурслари учун илгари жорий қилинган тўловларни қайта тиклаш мақсадга мувофиқдир. Улар меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва штатдан ташқари ходимлар сонини камайтиришга кўмаклашган. Бу хил тўловлар корхона ва ташкилот томонидан штатдан ташқари ходимларни сақлаш учун қатъий ставка шаклида ўрнатилади. Шу билан бирга, ишчи кучларини такрор ишлаб чиқаришга сарф-харажатлар ўрнини қоплаш учун ижтимоий суғурта солинадиган солиқ ва ишсизликдан муҳофаза қилиш жамғармасига солинадиган махсус солиқдан (иккаласи ҳам меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан, фоизларда) фойдаланиш мумкин. Ишчи кучларини такрор ишлаб чиқаришга сарф-харажатларнинг кўпчилик ривожланган мамлакатларда қабул қилинган бундай тизими жонли меҳнатдан фойдаланишнинг интенсив шаклларини ифодалайди ҳамда меҳнат бозоридаги ходимнинг ижтимоий жиҳатдан муҳофазаланиши учун зарур кафолатлар яратади.

б) Ишчи кучлари таклифини кўпайтириш усули.

Ҳозирги шароитларда меҳнат бозорига ишчи кучлари таклифини мутлақ кўпайтириш имконияти чекланган. Чунки ишчи кучлари таклифини мутлақ кўпайтириш, қайта ишлаш саноати ва хизмат курсатиш тармоқлари, шахобчалари ҳамда шахсий меҳнат фаолияти соҳаларининг ривожига жиддий тўсиқ бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, ҳозирги пайтда ишчи кучи таклифи на касб, на малака структураси бўйича ҳудуд иқтисодиёти ноқишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши тармоқларидаги жонли меҳнатга талабнинг ўсиш суръатига жавоб бермайди. Шу боис ишчи кучи таклифининг сифат кўрсаткичларини ўзгартириш ҳамда унинг меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигини ошириш лозим. Бунинг учун эса, бандлик давлат хизмати тизимидаги ва бошқа ўқув юртларидаги ходимларнинг малакаларини оширишни ташкил этиш, корхоналарнинг ўзидаги махсус курсларда касб-корга ўргатишни яхшилаш ва уларга солиқ тўловида имтиёзлар бериш маҳаллий кадрлар рақобатбардошлигини оширишнинг махсус дастурини ишлаб чиқиш керак.

Ишчи кучлари таклифини рағбатлантириш ходимларни ишга ёллаш ва жойлаштиришга ёрдамлашиш усулларини қўллаш орқали ҳам амалга оширилади. Бу усуллар ташкилий тусда бўлиб, бўш иш жойлари ва ишга жойлашиш ҳамда қайта ўқитишга муҳтож фуқароларнинг сони ҳақидаги маълумотлар банкни ташкил етишни, аҳолининг ишга жойлашиш имкониятлари ҳақидаги ахборотлар билан таъминланишни, ишсизларни рўйхатга ва ҳисобга олишни, касбга йўналтиришга оид чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва ўтказиш каби йўналишларни қамраб олади.

Меҳнат ресурсларини қайта тақсимлашнинг анча самарали усуллари орасида турмуш даражасини тартибга солишини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Мазкур услублар ҳудудлар молиявий ресурслари ҳисобидан ходимларнинг меҳнат ва уй-жой шарт-шароитлари ҳамда маданий-маиший хизмат кўрсатиш даражаларини яхшилаш каби тадбирларни ўтказиб, уларни тартибга солиш асосида татбиқ етилади.

5. Меҳнат ресурсларидан фойдланишни яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари

Республика қишлоқ хўжалигидаги мавжуд бўлган меҳнат ресурсларидан йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланиш натижасида уларнинг меҳнатлари унумдорлигини келажакда юксалтириш энг муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Уни муваффақиятли ҳал етиш кенг миқёсда ташкилий, иқтисодий ҳамда ижтимоий тадбирларни амалга оширишни тақозо этади.

Даставвал қишлоқ ҳудудларида, жумладан, қишлоқ хўжалик корхоналарида мавжуд бўлган меҳнат ресурсларининг реал миқдорини аниқлаш лозим. Шу билан бирга аҳолининг мутлақ (абсолют) ўсишини еътиборга олган ҳолда меҳнат ресурсларининг кўпайиш ёки камайиш жараёнини аниқлаш керак. Меҳнат қилиш қобилиятига ега бўлган аҳолининг ҳаракатини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Шундан сўнг қишлоқ хўжалигида мавжуд бўлган иш жойларининг ҳозирги ҳамда истиқболдаги сонини реал аниқлашга алоҳида эътибор бериш керак.

Шуларга асосланган ҳолда меҳнат баланси ишлаб чиқилиши зарур.

Юқоридагиларга асосланиб, меҳнат ресурсларининг иш билан таъминланганлик даражас, шу орқали қишлоқ ҳудудларида (корхоналарда, тармоқларда) мавжуд бўлган меҳнат ресурсларининг иш билан таъминланганлик даражаси аниқланади. Унинг даражаси бирга яқин бўлса яхши, Акс ҳолда меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш чора-тадбирлари асосланган ҳолда ишлаб чиқилиши керак. Бунинг учун қишлоқ хўжалик корхоналари хўжалик ичида янги иш жойларини ташкил этиш имкониятларини режалаштиради. Янги ерларни ўзлаштириш, қурилишни, таъмирлашни, маҳсулотларни қайта ишлашни (ўсимчилик, чорвачилик), халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни, хизмат кўрсатиш соҳаларини ташкил этиш ва ривожлантириш билан боғлиқ бўлган тадбирларни белгилаб, уларнинг ҳал этилишини таъминлашга ҳаракат қилинади. Бу масалалар республика бюджети ҳисобидан амалга оширилишини ҳам эътиборга олиш лозим.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни ривожлантириш мақсадида уларни такрор ишлаб чиқариш жараёнларини, яъни малакаларини ошириш, тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тадбирларини ҳам белгилаб олиб, амалга оширилишига еътибор бериш зарур.

Корхоналарда меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган фуқаролар меҳнат унумдорлиги даражасини юксалтиришга ҳозирги даврда алоҳида еътибор бериш лозим. Бу масаланинг ҳал етилишида енг таъсирчан омил моддий манфаатдорлик ҳисобланади. Дарҳақиқат, бозор иқтисодиёти шароитида ким яхши, сифатли ишласа, кўп ҳақ олади. Шундай екан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ҳам яхши, самарали меҳнат қилаётган ишчи-хизматчи меҳнатига яраша кўпроқ ҳақ олиши лозим. Шунда у рағбатлантирилган ҳисобланади. Шу билан бирга меҳнаткашларни моддий ҳамда маънавий рағбатлантиришни амалга оширишни таъминлаш керак. Энг аввало, меҳнатлари натижаларини еътиборга олган ҳолда мукофотлаш, турли хилдаги унвонларни бериш лозим. Бу унвонлар ҳам маълум даражада фуқароларни маблағлар билан таъминлайди. Жумладан, Республикада хизмат кўрсатган иктисодчи, агроном, ирригатор унволарини олганларнинг асосий иш ҳақларига енг кам ойликнинг 60 фоизи миқдорида устама берилади. Демак, маънавий рағбатлантириш ҳам айрим ҳолларда моддийлашади.

Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат жараёнларини механизациялаштириш, автоматлаштириш, электрлаштириш натижасида сарфланаётган меҳнатнинг унумдорлиги ошишини таъминлаш мумкин. Бунинг учун хўжаликлар ихтиёридаги барча машиналар, тракторларнинг ишга яроқлилигини ошириш ҳамда улардан йил давомида тўлиқ фойдаланишга эришиш тадбирларини шакллантириш лозим. Энг аввало, уларни малакали кадрлар, таъмирлаш устахоналари билан таъминлаш керак. Хўжаликларнинг ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминланганлигини ҳам талаб даражасига етказиш зарур. Бунинг учун эса молиявий ресурслар билан таъминлаш чораларини аниқлаб, уларнинг бажарилишини таъминлаш керак.

Демак, қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан йил давомида тўлиқ ва самарали фойдаланиш ҳамда уларнинг меҳнатлари унумдорлигини ошириш учун қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилишини таъминлаш мақсадга мувофиқдир:

тармоқнинг ривожланишини эътиборга олган ҳолда қўшимча иш жойларини ташкил этиш;

тармоқнинг ишлаб чиқариш таркибини такомиллаштириш ва моддий-техника таъминотини юксалтириш;

қишлоқ хўжалигига янги техникаларни, самарали технологияларни изчиллик билан татбиқ этиш;

қишлоқда тадбиркорлик шакллари
ривожлантириш;

қишлоқда ишлаш ва яшаш учун барча шароитларни
яратиш;

меҳнатни ташкил этишнинг самарали турларини
ташкил этиш ва ривожлантириш;

кадрларни тайёрлаш, малакаларини ошириш,
уларни моддий, маънавий рағбатлантиришни
такомиллаштириш ва бошқалар.

Бу каби чора-тадбирларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришига жорий етилиши тармоқдаги меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаб, меҳнат унумдорлиги ошишига ижобий таъсир этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги Фармони, Республика Вазирлар Маҳкамасининг «2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш тўғрисида» ги қарорларини бажариш мақсадида Республикада фаолият кўрсатаётган «Бизнес мактаблари»да фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликларининг билимини ошириш бўйича янгидан ташкил этилаётган фермер хўжаликларининг раҳбарларини тайёрлаш учун 2004 йилда махсус ўқув курслари ташкил етилди. Бу курсларда йирик олимлар, тажрибали мутахассислар қатнашиб, фермерларни тайёрлашга ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар. Шу курсларда фермерчилик фаолиятидаги барча масалалар ўргатилмоқда. Бу ҳол албатта, фермерларни билимларини, малакаларини юксалишини таъминлайди. Лекин айрим ҳолларда ўқишда қатнашаётган фермерларда лоқайдлик, эътиборсизлик, масъулияцизлик ҳоллари юз бермоқда. Шунинг учун бўлажак фермерларни танлашда шу масалаларга катта эътибор бериш зарур деб ҳисоблаймиз.

Фермер хўжалигида 3 та ишчи пахтанинг вегетация даврида (март-сентябрь ойларида) ишчи ва сувчилар кунлик 8 соат иш жараёнида иштирок этади. Фермер хўжалигида ишчиларнинг ўсимликлар вегетация давридан ташқари вақтларда, октябрь-февраль ойларида кунлик ўртаа 3,5 соат иш жараёнида иштирок этади. Фермер хўжалиқда меҳнатнинг мавсумий коэффициенти қандай?

Ишчилар 20 га майданда гектарида 45 центер хосилдорлик олиб, пахтанинг ҳар тоннасини 4522,5 минг сўмдан сотилди. Фермер хўжалиқда меҳнат унумдорлигини аниқланг.